

**ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ
СТ. 8 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД**

**THE RIGHT TO RESPECT FOR PRIVATE AND FAMILY LIFE ARTICLE 8
OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION
OF THE HUMAN RIGHTS AND THE FUNDAMENTAL FREEDOMS**

Копельців-Левицька Є.Д.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства,
соціології та політології
Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка*

Автор аналізує ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. З'ясовує особливості права на повагу до приватного та сімейного життя крізь призму його елементів, таких, як приватне життя, сімейне життя, житло та кореспонденція.

Ключові слова: конвенція, приватне життя, сімейне життя, недоторканість житла, Європейський суд.

Автор анализирует ст. 8 Конвенции о защите прав человека и основополагающих свобод. Выясняет особенности права на уважение к частной и семейной жизни сквозь его элементы, такие, как частная жизнь, семейная жизнь, жилье и корреспонденция.

Ключевые слова: конвенция, частная жизнь, семейная жизнь, неприкосновенность жилья, Европейский суд.

The author analyzes Article 8 of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. The author clears up the peculiarities of the right to respect for private and family life through the prism of its elements, such as private life, family life, residence and correspondence.

Key words: convention, private life, family life, inviolability of residence, European Court of Justice.

Постановка проблеми. Сучасний світ неможливо уявити без прав людини, які засновані на принципах волі, рівності, справедливості й носять універсальний характер. Ратифікація Україною Європейської конвенції дозволяє всім особам, які перебувають під її юрисдикцією, звертатися до Європейського суду, якщо вони вважають свої права порушеними. Частина 4 статті 55 Конституції України закріпила право кожного громадянина після використання всіх національних способів правового захисту звертатися за відновленням своїх порушених прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Враховуючи те, що українці все частіше звертаються до Європейського суду за захистом своїх порушених прав, виникла потреба проаналізувати ст. 8 Конвенції.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження прав людини набрали широкої популярності в наукових колах. Вони є предметом наукових досліджень не тільки у теоретиків держави і права, а й дискусій юристів-практиків. Зокрема, окремим аспектам забезпечення прав людини та невтручання в її приватне і сімейне життя приділено значну увагу у працях С. Афанасенко, О. Басай, М. Баймуратова, Т. Дудаш, О. Гришук, Л. Ємчук, В. Назарова, С. Лихова, О. Пожар, П. Рабиновича, В. Паліюк, І. Мурована, О. Ткач та ін.

Постановка завдання. З'ясувати особливості права на повагу до приватного та сімейного життя крізь призму його елементів.

Виклад основного матеріалу. Визнано, що ст. 8 Конвенції [4] захищає чотири види інтересів: приватне життя, сімейне життя, житло та кореспонденцію.

Європейський Суд дотепер не дав чіткого визначення «приватного» життя. Суд свідомо уникає спроб такого роду і надає перевагу (як правило) зосередженню на конкретному питанні. Кількість справ, пов'язаних із правом на «приватне» життя (чи приватність, як його часто називають), відносно невелика. Крім того, поняття стикається з іншими сферами, що захищаються статтею 8 Конвенції: сімейним життям, житлом, кореспонденцією. У низці справ такий збіг був відображений у загальному підході, який був обраний судом стосовно порушень статті 8, не конкретизуючи, який саме аспект був порушений. Наприклад, у справі Класса [7] обвинувачення в перехопленні комунікацій (пошти і телефонних розмов) було визначено судом, як потенційне втручання в сімейне і приватне життя, кореспонденцію і житло.

Інтерес являє «справа про ісландських собак». До 1984 року закон забороняв жителям столиці Ісландії мати собак. За скаргою одного з городян Суд прийняв рішення, відповідно до якого гарантії статті 8 не поширюються на стосунки осіб з безпосереднім оточенням, якщо не йдеться про відносини з людьми. Утримання собаки в якості домашньої тварини, вирішив суд, неминуче вторгається в права інших осіб і суспільства [7].

Таким чином, питання «приватності» (що саме заслуговує на захист, якого ступеня захисту) мають

співвідноситися з правами інших осіб і співтовариства. Суд інтерпретував статтю 8 таким чином, що вона накладає і заборону на необґрунтоване втручання, і позитивне зобов'язання у наданні захисту від втручання інших.

Суд вважає, що обов'язкове медичне втручання, навіть якщо воно носить незначний характер, є втручанням у приватне життя. Обґрунтованим було визнане взяття обов'язкового аналізу сечі на наркотики у в'язницях. Суд вирішив, що це необхідно для запобігання заворушень і злочинів (може виправдати більш значне втручання у життя вільних громадян – обґрунтоване розходження). Обов'язковий аналіз крові водія, що перебуває під дією алкоголю, є обґрунтованим, як необхідний захист прав і свобод інших людей [7].

Інший приклад – добровільна державна вакцинація. Батьки, чії діти в результаті одержали ускладнення на мозок чи померли, звернулися зі скаргою на порушення статті 8. Суд не визнав вакцинацію втручанням: держава почала розумні запобіжні заходи, навіть якщо зацікавлені особи не мали всіх наукових даних, що дозволяють оцінити можливий ризик. Не встановлено, що держава пов'язана яким-небудь загальним зобов'язанням за статтею 8 у наданні певної докладної інформації про вакцини чи протипокаження. Проведення за судовим рішенням аналізу крові на визначення батьківства було визнано обґрунтованим для захисту прав і свобод інших людей [7].

У зв'язку з поширенням інформаційних технологій та методів автоматизованого оброблення даних, формуванням глобальних інформаційних систем, електронних накопичувачів інформації, баз даних розуміння поняття «privacy» поступово трансформується у бік застосування поняття «захист права на інформаційний суверенітет особи». Право на приватне життя міжнародна практика пов'язує з охороною тієї інформації, яка може бути пов'язана з конкретною людиною. Будь-яка інформація приватного характеру є закритою і має бути захищеною, а її розголошення або допуск до неї мають здійснюватися на основі принципу потреби в обізнаності (така потреба визначається національним законом, а суть цього принципу розкривається у Конвенції Ради Європи № 108 «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованим обробленням персональних даних» (1981) [8].

Крім того, на міжнародному рівні гарантії захисту персональних даних закріплюють і Загальна декларація прав людини (ст. 12) [3], і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 17) [11], і Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 8) [4], і Конвенція Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД) про права та основні свободи людини (ст. 9) [5] тощо. Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 95/46/ЄС «Про захист особистості у відносинах щодо обробки персональних даних і вільного обігу цих даних» [1] та Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 2002/58/ЄС [2] стосуються захисту персональних даних та захисту особистих даних в електронному комунікаційному секторі та регла-

ментують використання таких даних і передбачають гарантії недоторканості приватного життя у сфері телекомунікацій. У цих документах були визначені основні принципи організації оброблення персональних даних і забезпечення права на їх захист таких даних.

Відповідність національного законодавства вимогам вказаних Директив є обов'язковою умовою повноцінної участі держав у міжнародному інформаційному обміні, зокрема, в експорті інформації до третіх країн і в країни Європейського Союзу (у разі якщо у певних державах не забезпечено належний рівень захисту персональних даних, експорт інформації у ці держави забороняється) [7].

У 1970-80-х рр. у США, Австралії, Канаді та Норвегії з'явилися спеціальні закони під загальною назвою «Privacy Act» – «Акт про захист приватного життя». Основним об'єктом охорони в цих законах є інформаційна складова приватного життя. У США, наприклад, у 1974 році був прийнятий Закон про свободу доступу до інформації та секретів, який дозволив кожному американцеві знайомитися з досє, заведеним на нього в якій-небудь установі (відмова в ознайомленні може бути оскаржена в суді) [12, с. 97–103].

Ст. 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод [4], яка гарантує право на повагу й невтручання у приватне й сімейне життя людини, стала предметом численних інтерпретацій з боку Страсбурзького суду, які істотно збагатили право держав-учасниць Ради Європи.

На відміну від Конституції України, яка у ст. 32 закріплює право на заборону втручання в приватне і сімейне життя людини, Європейська Конвенція захисту прав людини та основних свобод послуговується менш інформативним й абстрактним терміном «повага». Суть відмінності полягає у тому, що конституційне формулювання підкреслює негативний статус цього права (свобода від втручання), тоді як за Конвенцією воно тягне і певні позитивні зобов'язання з боку держави. При цьому Суд визнає, що поняттю «повага», вжитому у ст. 8, бракує точності: «Поняття «повага» є нечітким: щоб визначити, чи існує подібне зобов'язання, варто взяти до уваги справедливий баланс, який варто встановити між інтересами суспільства в цілому та інтересами особистості, при цьому Держава у будь-якому випадку користується свободою розсуду» [9].

Таким чином, Європейський суд з прав людини уникнув того, щоби дати дефініцію права на повагу до приватного і сімейного життя. У цьому, мабуть, простежується перша його відмінність від практики КСУ, котрий таки намагався дати більш-менш вичерпну дефініцію цього права. Натомість Європейський суд з прав людини почав поелементно визначати, які саме відносини охоплюються цим правом. Нині поняття «приватне життя», вжите в Європейській Конвенції захисту прав людини та основних свобод, поширюється на низку відносин, які стосуються імені особи, захисту репутації, знайомства зі своїм походженням, фізичної й моральної ціліс-

ності, сексуальної й моральної цілісності, сексуальної й соціальної ідентичності, сексуального життя та орієнтації, здорового довкілля, самовизначення та особистої автономії, захисту від обшуку і виїмки, захисту телефонних розмов [9]; поняття «сімейне життя» охоплює відносини між дітьми та їхніми дідусями і бабусями, рідними братами і сестрами незалежно від віку, між дядьком/тіткою та племінниками й племінницями, між батьками і дітьми, народженими у наступних відносинах, а також тими дітьми, які були народжені із використанням репродуктивних технологій, там, де батьківство було визнане і між сторонами існують тісні особисті зв'язки, між усиновленими дітьми і батьками [9].

Причини цього вбачаються нам у тому, що Європейський суд з прав людини застосовує у своїй діяльності еволюційний підхід до тлумачення Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод. Згідно з його добре відомою позицією у справі «Selmouni v. France»: «Конвенція – це «живий інструмент», котрий можливо застосовувати по-різному з огляду на сучасні умови» [367]. Оскільки будь-яка дефініція неодмінно звучує можливості Суду до адаптації Конвенції, Європейський суд з прав людини наразі не дав, та й, мабуть, ніколи не дасть дефініції такого гатунку.

Розкриваючи особливості тлумачення ст. 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод Страсбурзьким судом, варто, передусім, вказати, що та підпадає під загальні правила тлумачення міжнародних договорів, консолідованих у Віденській конвенції [10].

Стаття 8 гарантує право на повагу до сімейного життя. Це положення не дозволяє особам вимагати права на сімейне життя, наприклад, шляхом вступу у шлюб чи шляхом одержання можливості мати дітей. Воно не ставить за обов'язок державі надавати іноземному громадянину в'їзд на свою територію з метою створення там нових сімейних відносин. Однак вислання особи з держави, де живуть близькі члени його родини, може являти собою порушення статті 8.

Термін «сімейне життя» (статті 8, 12 Конвенції), який входить до сфери приватного життя, є багатоаспектним у практиці Євросуду і таким, що «зазнало неабияких змін із розвитком медичних технологій, міграцією населення» [8, с. 228]. Тому Євросуд з урахуванням «динамічного» [10, с. 22] тлумачення відповідних норм Конвенції застосував у цьому плані цілком конкретний підхід, за яким перевага надається фактичним відносинам, а не формально юридичному статусу. Наприклад, поняття «сімейне життя» означає не лише відносини на основі шлюбу, а й може означати інші «сімейні зв'язки», які існують де-факто і характеризуються достатньою сталістю (рішення Євросуду у справі «Кроон та інші проти Нідерландів» (1994). Однак необхідно мати на увазі, що таке твердження може ґрунтуватися лише на фактах кожної конкретної справи. З урахуванням такого підходу Євросуд вважає, що в демократичному суспільстві має право на існування:

- 1) біологічна (законна) сім'я;
- 2) позашлюбна сім'я;
- 3) адюльтерна сім'я;
- 4) соціологічна сім'я [13, с. 81].

Таким чином, варто наголосити, що гарантії ст. 8 Конвенції стосовно сімейного життя, як вбачається із дослідженої практики Євросуду, поширюються на:

- 1) сім'ю з юридичним статусом, а також на інші сімейні зв'язки, які існують де-факто і характеризуються достатньою сталістю, а саме на а) біологічну (законну) сім'ю; б) позашлюбну сім'ю; в) адюльтерну сім'ю; г) соціологічну сім'ю;
- 2) права кожного з подружжя, зокрема право батьків і дітей бути поряд один з одним, оскільки таке право «становить основоположну складову сімейного життя»;
- 3) право на спілкування з родичами та близькими;
- 4) встановлення батьківства;
- 5) позбавлення батьківських прав;
- 6) відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав;
- 7) опіку та піклування [13, с. 82].

Право на повагу до житла особи невідповідно підпадає під захист ст. 8 Конвенції. Повага до житла означає більше, ніж недоторканість домашнього життя, а включає також фізичну безпеку помешкання та власності. Поняття охоплює не лише місце, де особа мешкає на постійній основі, а й місце роботи, службові чи комерційні приміщення.

Термін «житло» тлумачиться правозастосувачами України вужче, ніж практикою Суду, оскільки задля визнання певного приміщення житлом в Україні воно не тільки має застосовуватися певною особою як житло, а й бути призначеним та/або пристосованим для проживання людей. Разом з тим недоторканість в Україні забезпечується також «іншому володінню» особи. Не є «житлом» чи «іншим володінням» в Україні приміщення, що займаються юридичними особами. Таким чином, у протиріччя практиці Суду не надається захист правам особи, яка працює на підприємстві (установі чи організації) і, сподіваючись на приватність, вважає своє робоче місце житлом [10].

У рішенні у справі «Akdivar and Others v. Turkey» від 16.09.1996 Суд додав до змісту поняття житла ще одну ознаку: житло за ст. 8 Конвенції є житлом, захищеним від нападів з боку держави чи навмисного руйнування її представниками [8, с. 300].

Таємниця кореспонденції, що підпадає під захист ст. 8 Конвенції, передбачає право на недоторканість особистої кореспонденції, націлене на захист конфіденційності приватних повідомлень і тлумачиться, як гарантія прав на безперервне і таке, що не піддається цензурі спілкування з іншими. Поріг захисту високий, оскільки відсутній принцип *de minimis* для виникнення втручання: одного листа вже достатньо. Технологічні новинки, зафіксовані у сфері комунікацій, регулярно приймаються Судом у розрахунок, причому Суд розробив еволюційне тлумачення слова «кореспонденція». Окрім традиційних листів на

папері, в контексті Статті 8 «кореспонденцією» вважається таке: застарілі форми електронного зв'язку, такі, як телекс; послання на пейджер; телефонні розмови, включаючи інформацію про них, таку, як дата, тривалість і набрані номери, електронна пошта.

Невід'ємною частиною права осіб, що перебувають під вартою, на повагу їх кореспонденції, гарантоване статтею 8 Конвенції, є право на отримання необхідного письмового приладдя. Це правило було чітко встановлене у справі Котлец проти Румунії (*Cotlet v Romania*), яке привернуло увагу Суду до ситуації, в якій ув'язненому видавалося два безкоштовні конверти в місяць, що було недостатньо для необхідного йому листування зі Страсбурзьким судом. Фактично Суд отримав декілька листів, в яких заявник описував труднощі, які він випробовував, намагаючись узяти конверти в інших ув'язнених. Суд, у світлі вищевикладених особливих обставин, і зважаючи на те, що заявник неодноразово викладав відповідні прохання, які систематично відхилялися, ухвалив, що влада не виконує свого позитивного зобов'язання надати заявникові все приладдя, необхідне для листування з Судом, порушивши, таким чином, статтю 8. Проте це не означає, що в'язні повинні мати необмежене право на доступ до вибору письмового приладдя чи що всі витрати на кореспонденцію ув'язнених має нести держава. Проте обмеження, що накладаються, не мають на практиці ущемляти право на листування. Позитивні обов'язки також поширюються на відвертання розкриття приватного листування [14, с. 318].

У практиці Європейського суду з прав людини вироблено розгалужений тест, який допомагає оцінювати, чи втручання за ч. 1 ст. 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод може бути виправданим:

- спершу Суд встановлює прийнятність (чи підпадає певне відношення під дію ч. 1 ст. 8);
- після цього Суд переходить до аналізу того, яке саме зобов'язання держави, позитивне чи негативне, є предметом розгляду. Якщо зобов'язання є позитивним, ЄСПЛ аналізує, чи були державою вчинені достатні дії для відвернення порушення чи відновлення прав;

– порушення негативного обов'язку означає активне втручання і піддається аналізу на законність, наявність законної мети і пропорційність обмежень (хоча лише перший і другий критерії відзначаються дієвістю). Кожен із зазначених критеріїв вміщує свої складові:

- вираз «згідно із законом» означає, що можливість втручання не тільки передбачена законом, але й що той є доступним, наслідки його застосування прогнозовані, закон не є свавільним і вміщує чіткі дискреційні повноваження суб'єкта правообмеження;
- втручання визнається «необхідним у демократичному суспільстві», якщо воно не є явно несумірним меті;
- захід правообмеження не є автоматичним, а передбачає певний розсуд компетентного суб'єкта;
- особу, чії права обмежуються, долучено до прийняття рішення; при цьому на неї не було накладено обов'язок із доказування;
- суб'єкт правообмеження дослідив всі важливі для правообмеження обставини, аби збалансувати конкуруючі інтереси [9].

Розгалуженість і послідовність цього тесту необхідна ЄСПЛ для досягнення одноманітності у розгляді справ на виконання принципу *stare decisis*.

Висновки. Європейська Конвенція захисту прав людини та основних свобод встановлює загальний перелік обмежень як для права на повагу до свого приватного і сімейного життя, так і для права на повагу до свого житла і до кореспонденції. Таке втручання може здійснюватися згідно із законом і тільки, якщо є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Таким чином, Європейська Конвенція захисту прав людини та основних свобод встановлює дещо ширший перелік підстав обмеження прав на недоторканість житла, таємниці кореспонденції та персональних даних, ніж встановлює Конституція. Йдеться про такі підстави, як «для запобігання заворушенням чи злочинам» і «для захисту здоров'я чи моралі».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 2002/58/ЄС «Про збереження даних, створених або оброблених при наданні загальнодоступних послуг електронних повідомлень або громадських мереж зв'язку» від 12 липня 2002 року. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006L0024>
2. Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 95/46/ЄС «Про захист особистості у відносинах обробки персональних даних і вільному обігу цих даних» від 24 жовтня 1995 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_242
3. Загальна декларація прав людини від 19 вересня 1981 року. URL: http://constituanta.blogspot.com/2011/02/1981_26.html.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року: зі змін. і допов. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини від 26 травня 1995 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_070
6. Конвенція Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» № 108 від 28 січня 1981 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_326
7. Довідас Віткаускас. Право на повагу до приватного життя відповідно до статті 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод URL: <http://khpg.org/index.php?id=1094815937>
8. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. 3-тє видання, стереотипне К.: Алерта, 2016. 488 с.
9. Ємчук Л.В. Конституційно-правове регулювання особистого та сімейного життя людини і громадянина. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. URL: <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/7948>

10. Мармазов В. Особливості телеологічного тлумачення Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Юриспруденція on-line. URL <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=14&d=410>.
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043
12. Мельник К.С. Іноземний та вітчизняний досвід становлення інституту захисту персональних даних. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2013. № 2. С. 97–103.
13. Паліюк В.П. Застосування судами загальної юрисдикції України конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: file:///C:/Windows/system32/config/systemprofile/Downloads/Chcks_2013_6_14.pdf
14. Рудей В.С. Правові позиції Європейського суду щодо захисту права особи на таємницю кореспонденції. Порівняльне аналітичне право. Ужгород, 2014. № 2. С. 317–321. URL: http://pap.in.ua/2_2014/88.pdf